

Elmaradottság és versenyképességi elemek a dél-szlovákiai térben

GÁBOR LELKES
ELEMENTS OF COMPETITIVENESS AND BACKWARDNESS
IN THE SOUTH-SLOVAKIAN SPACE

308(437.61)
338.1(437.61)
332.1(437.61)

Regional transformation during the transformation period. Situational map for the creation of SWOT-analysis. The region's geographical position and natural abilities. Structure of the settlement in the changing economic spatial structure. Situation of the region's human infrastructure and the expected tendencies of its development. Starting conditions of economic sources. Economic-social space. Strengths, weaknesses, opportunities, threats.

Bevezetés

A tanulmány célja az, hogy tájékoztatást adjon az 1990-es években végbement területi folyamatok alakulásáról 15 dél-szlovákiai régióban,¹ és ezek nyomán bemutassa a harmadik évezred elejére kialakult térszerkezet fejlesztése során kiaknázható versenyképességi elemeket, s ugyanakkor rámutasson a régió elmaradottsági elemeire is.

Minden döntés és beavatkozás, amely érinti a társadalom és a gazdaság különböző ágait, területi dimenzióval rendelkezik. E területiségből következik, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődést befolyásoló fejlesztési elképzelések alapjául egy részletes térszerkezeti elemzésnek kell szolgálnia. A SWOT-analízis átfogó képet ad a régió adottságairól, a kutatott térségben levő erősségekről és gyengeségekről, valamint a külső tényezők (makrogazdasági trendek, országok közötti viszony, országos hatáskörű intézkedések stb.) jelenlegi és jövőbeni hatásait figyelembe véve a lehetőségekről és veszélyekről. A SWOT-analízis megkönnyíti a helyzetelemzésből származó információtömeg fontosság szerinti csoportosítását, szelektálását, illetve szinten tartását, másrészt a koncepcióalkotási folyamatban hasznosan szolgálja a helyes stratégiai fejlesztési irányok kiválasztását.

1. Regionális átalakulás a transzformáció időszakában

Szlovákiát és ezen belül a vizsgált régiót az elmúlt évtizedben a területi társadalmi különbségek erősödése jellemezte, melyben az öröklött területi egyenlőtlenségek

mellett meghatározó jelentőségű volt a piaci folyamatok szerepe. A területi társadalmi egyenlőtlenségeket a jövedelmi, gazdasági, vállalkozási és személyes vagyoni viszonyok határozzák meg. Az átalakulás adta lehetőségeket azokban a térségekben tudták leginkább kihasználni, ahol a képzetesebb, vagyonosabb lakosság képes volt anyagi előnyökké konvertálni a korábban felhalmozott szellemi-kulturális és kapcsolati-információs tőkét.

Az elmúlt évtized regionális gazdasági folyamatait alapvetően a külföldi tőkének a helyi gazdaságban betöltött szerepe, a vállalkozási aktivitás, a kutatás-fejlesztés (K+F), az üzleti szolgáltatások (bankszféra és üzleti tanácsadás) és az ezek hatására kialakuló ágazati szerkezet határozták meg. A gazdasági folyamatok által előidézett területi különbségeket a természeti adottságok mellett jelentős mértékben befolyásolta az adott térség megközelíthetősége és humán erőforrásainak állapota. Ennek hatására alakultak ki eltérő gazdasági karakterű körzetek. Az új térformáló erők együttes hatásának az eredményeként egyértelmű, hogy a kutatási területen három központi hely (Pozsony, Nyitra és Kassa) gazdasági bázisainak az elemei (tőke- és munkapiac, inputok minősége, infrastruktúra) a meghatározóak. Az említett három régió versenyképessége a legnagyobb a térségen belül, de hosszú távon a térség többi része is képes lesz olyan javak és szolgáltatások előállítására, amelyek a hazai és nemzetközi piacokon is értékesíthetők, miközben az ott élők növekvő és hosszú távon fenntartható életszínvonalat érnek el.

2. Helyzetkép a SWOT-analízis megalapozásához

A kutatási terület gazdasági és szociális mutatóinak a javulására csak az aktív területfejlesztési politika, azon belül a gazdaságfejlesztés előtérbe helyezése, a kínálatorientált regionális gazdaságfejlesztési politika esetében van esély. A fenti politikák sikerességének alapfeltétele pedig a programozás. Az „ellenőrizhető, hatékony és erős állam” elképzelhetetlen térben és időben adekvát tervezési-irányítási rendszer nélkül” (Faragó 2000). A programok kidolgozásánál nagy hangsúlyt kell helyezni a többszektoros megközelítésre és az erős területi dimenzióra.

Mint minden térszerkezeti egység, a vizsgált régió versenyképességét is négy alaptényező határozza meg, s azok kedvező vagy kedvezőtlen jellege döntő hatással bír a régió arculatára. A négy alaptényező:

- a termelési tényezők (infrastruktúra, képzett munkaerő, vállalkozási ismeretek, pénzügyi források, természeti erőforrások),
- a gazdasági szerkezet és a vállalati stratégiák (új cégek megjelenése, innovációk alkalmazása, új tevékenységeknél az alvállalkozók megjelenése),
- a vállalatok együttműködése (termelési együttműködések, a beszállítói kapcsolatok, ipari klaszterek),
- a piaci kereslet és kapcsolati rendszerek (a belső piac, kapcsolatok a világpiacokhoz, minőségi termékek helyi vásárlói).

A vizsgált térség gazdasági fejlettsége azonban nem homogén (a nyugati területek fejlettebbek, míg a keleti körzetekben [a kilenc keleti NUTS 4 régióban] a hanyatlás – kedvezőbb esetben a stagnálás – jelei mutatkoznak), ezért a fejlesztési célok sem lehetnek azonosak. A gazdasági fejlettség különböző szintjein álló térségeknek

más-más reális fejlesztési céljaik lehetnek, amelyekkel a versenyképességüket javíthatják:

- a gazdasági bázis és infrastruktúra fejlesztése (magas munkanélküliségi rátájú agrártérségekben az ipari tevékenységek, a vállalkozási és ipari munkakultúra meghonosítása),

- gyártó-termelő beruházások és kapcsolódó szolgáltatások létesítése (a járási székhelyeken, illetve más kisvárosokban, ahol gyakorlott ipari munkaerő van, és szakoktató intézmények működnek),

- innováció-orientált tevékenységek fejlesztése (kvalifikált munkaerővel és innovációs intézményekkel rendelkező megyeszékhelyen, Nyitrán).

A térség versenyképességének javításánál döntő a vállalkozások tágan értelmezett intézményi infrastruktúrája, azaz a közvetett támogatás, amely a vállalkozások széles körének kedvező. Az intézményi infrastruktúra egy része költségvetési intézmény, másik része egyéb nonprofit intézmény, illetve piaci vállalkozás. Az intézményekhez kötődő infrastruktúra négy csoportra osztható:

- *üzleti élet támogatása*: üzleti képzések programjai, inkubátorok, szakképző és átképző intézmények, műszaki oktatási intézmények, vállalkozói szövetségek,

- *technológiai háttérintézmények*: tudományos parkok, kormányzati K+F alapok, nagyvállalati K+F részlegek, helyi vállalkozói hálózatok, technológiai transzferintézmények,

- *pénzügyi intézmények*: helyi pénzintézetek, kockázati tőketársaságok, állami pénzalapok,

- *vállalkozások környezete*: technikai kultúra, az életminőség, a sikeres vállalkozói modellek, helyi infrastruktúra (lakások, közoktatás, közutak stb.).

3. Az értékelendő adottságok

3.1. A régió földrajzi fekvése és természeti adottságai

Egy adott terület – esetünkben a 15 dél-szlovákiai NUTS 4 régió – kedvező vagy kedvezőtlen természeti adottságai, táji jellemzői hatással vannak a területi fejlődésre, s egyes területeket jobb, másokat hátrányosabb helyzetbe hoznak. A folyamatoknak teret adó táj számos tényező olyan összetett specifikus együttese, amely hosszú természet- és rövid, de igen hatékony társadalomtörténeti, gazdasági fejlődés eredménye. Ennek megfelelően a táji adottságok jól tükrözik a mindenkori társadalmi-gazdasági viszonyokat, hiszen azok eredményeképpen alakultak ki.

A térség a szlovák–magyar határ mentén húzódik. Területén évszázadok óta fontos utak haladtak, melyek közül a legismertebb a Borostyánkőút volt, mely a Balti-tenger mellékét kötötte össze az Adriai-tenger partvidékével. A területet közvetlenül nem érintette a török megszállás. A vizsgált terület nyugati régiói a földrajzi helyzetüknek fogva az újkori világgazdasági centrumtárségekhez (Nyugat-Európa) közelebb voltak, mint a Kárpát-medence többi része, e területen keresztül áramlottak a mindenkori innovációk a medence többi területére. A nyugati területek fejlettségi előnyénél további meghatározó tényezőnek számított még Budapestnek, Pozsonynak és a Habsburg Birodalom központjának, Bécsnek közelsége. A trianoni békeszerződés drasztikus határmódosításai azonban a régiót (a magyar nemzeti kisebbség ál-

tal lakott területeket) peremterületté minősítette közel 80 évig. Ideológiai okok miatt korlátozták a szlovák–magyar határ menti fejlesztéseket. A határ menti járásokat a ratzeli megfogalmazás értelmében kezelték: az állam periferikus orgánumi voltak, fő céljuk az elkülönítés és a védelem volt. A rendszerváltozást követő első nyolc év alatt szintén nem fordítottak kellő figyelmet a Révkomárom–Léva–Losonc–Rozsnyó–Nagykapos tengely elmaradottsági elemeinek a kezelésére, minek következményeként a régió belüli területi gazdasági hanyatlás már-már katasztrófális méreteket öltött, ezért a határtérségből jelentőssé vált az elvándorlás a gazdasági centrumok irányába. Innovációk mindenekelőtt a régió északi, szlovák többségű körzeteiben történtek. Lényeges szemléletváltásra 1998-ban került sor, amikor a szlovákiai magyarság képviselői is a szlovák kormány részévé váltak. Az államhatár ma már kevésbé akadályozza a térszerkezeti vonalak összekapcsolódását. Napjainkban a határmentiség adta előnyök felismerését nemcsak a lakossági kapcsolatok élénkülése bizonyítja, hanem a térségben létrehozott eurorégiók is (2003 augusztusáig összesen 7). A párkányi Mária Valéria-híd 2001-ben történt átadása után a határátkelők sűrűsége némileg javult, de még mindig nem megfelelő, sőt szükség volna a régió nyugati felében az egyre növekvő tranzitforgalom érdekében egy újabb, Révkomárom–Komárom közötti híd megépítésére a közeljövőben. Az ezzel kapcsolatos kormányközi tárgyalások megkezdődtek a felek közt.

A táj gazdasági teljesítőképességének hasznosítása – lehetőségek szerinti növekedése – a vizsgált régió társadalmi-gazdasági fejlődésének fontos alapja évszázadok óta, ami azonban igen jelentős mértékben fogyasztja, rombolja, szennyezi és át is alakítja azt.

A természeti viszonyait túlnyomó részben a Dunamenti-síkság, a dél-szlovákiai katlanok, a Szlovák-érchegység és a Kelet-szlovákiai síkság képezik. A régiót jelentős részben kitöltő alföldek talajviszonyai az országban a legjobbak (réti talajok, öntéstalajok, löszön képződött csernozjom stb.), és ez a termőföld képviseli Szlovákia legnagyobb értékű megújuló, ill. megújítható természeti erőforrását (az országos átlaghoz képest magas a mezőgazdaságilag intenzíven hasznosított területek aránya).

A terület alföldi jellegétől eltérő térségek elsősorban régió északi határán találhatóak, melyek természetes határláncot képeznek észak felől: a Nyitrától északra húzódó Tribecs hegyvonulat keleti irányban a közép-szlovákiai vulkanikus hegységekben folytatódik, amely keleten az Eperjes–Tokaji-hegységgel zárul. A hegységekben rejlő ércvagyon a múltban fontos ipartelepítő tényezőként lépett fel (pl. Rozsnyó), napjainkra azonban az ércbányászat teljesen leépült. A kutatott terület hegységeinek gazdasági szerepe megváltozott: komoly turisztikai vonzerőt képviselnek, melyek közt egyedülállóknak számít a régió egyetlen nemzeti parkja (Szlovák-karszt Nemzeti Park). A Szlovák-Érchegység napjainkra a téli sportok szerelmeseinek lett a paradicsoma.

A vízrajzban leginkább kiemelhető a Duna és a Vág folyó szerepe mint történelmileg változó jelentőségű, de mindig fontos vízi utaké. Ugyan nem európai jelentőségű, de az itt élők mindennapjaiban fontos szerepet töltenek be és töltenek be napjainkban is a terület további folyói: a Kis-Duna, Nyitra, Garam, Ipoly, Hernád, Bodrog, Latorca. Az említett vízfelületek fontos ipartelepítő tényezőként léptek fel a múlt században, elég csak a legjelentősebbeket említeni: a párkányi papírgyár, a révkomáromi hajógyár, a bósi és a vágkirályfai vízierőművek.

A kedvező éghajlati adottságok (a júliusi átlagos hőmérséklet $20\text{ }^{\circ}\text{C}$ fölött van) lehetővé tették ugyanakkor a folyók és tavak turisztikai jellegű kihasználását is, évente százezrek élnek e vízfelületek által nyújtott rekreációs és sportolási lehetőségekkel. A régió leglátogatottabb nyári üdülőközpontja a szenci tó körül jött létre, melynek strandjai a nyári hónapok során zsúfolásig tömve vannak mind a fővárosból kiözönlő tömegekkel, mind külföldi látogatókkal (elsősorban lengyel és cseh turisták).

A régió nagyon gazdag felszín alatti vízkészletekben is. Ivóvízkészletének (Csalólóköz alatt található a legnagyobb ivóvíztartalék Közép-Európában) és termálvízkészletének (a nyugati járások geotermikus adottságai kedvezőek, 1000 m mélységben a hőmérséklet $60\text{ }^{\circ}\text{C}$ körüli) gazdagsága európai méretekben is jelentős. Az utóbbi természeti kincs idegenforgalmi és gyógyászati célokra történő kihasználása nagyon jelentős volt a rendszerváltozásig (évente milliók látogatták a térség termálfürdőit). A vendégkört elsősorban cseh turisták alkották, akik számára a Duna mente jelentette a napsütéses „Riviérát” (az átlagos évi napsütéses órák száma 2165 körül mozog). A határok felnyitása után érthető okokból a szabadságolók többsége az addig tiltott, elérhetetlen területek felé vették útjaikat, ami a régió termálfürdőinek forgalmának 80% -os visszaesésében mutatkozott meg az 1990-es évek elején. Napjainkban a szolgáltatások színvonalának általános emelkedésének köszönhetően ismét növekszik a fürdők látogatottsága, a kempingek nyaranta megtelnek mindenekelőtt német, cseh és lengyel turistákkal. A nyugati térségeket felkeresők felfedezték a strandolási lehetőségek mellett a régió előnyös közlekedés-földrajzi fekvéséből fakadó lehetőségek gazdagságát is: személygépkocsival két órán belül elérhető három főváros: Budapest, Bécs és Pozsony.

3.2. A településszerkezet az átalakuló gazdasági térszerkezetben

Egy jól funkcionáló településhálózat a gazdasági fejlődés alapja. A 20. század közepéig mind a régió gazdasági térszerkezete, mind a régió településhálózata az elmaradott társadalmi-gazdasági struktúrát tükrözte (alacsony színvonalon működő, elmaradott agrártérség volt, leszámítva Rozsnyót, ahol a bányászat évszázados hagyománnyal rendelkezett). Jelentősebb ipari létesítmények a térség két legnagyobb városában, Nyitrán és Érsekújvárott voltak (e centrumok a vezető szerepüket a mai napig megőrizték). A hetvenes évek elejére kialakult egy modern településhálózat, ami a települések különböző hierarchikus szintjét, funkcionális kapcsolatrendszerét jelentette. A kapcsolatrendszer elemei közti legutóbbi lényeges változások az 1996-os és a 2001-es közigazgatási reformokhoz kötődnek. Kétségtelen, hogy az említett közigazgatási reformok tisztán politikai döntések voltak, nem vették figyelembe az egyes régiók gazdasági és társadalmi körülményeit, azok földrajzi fekvését.

Piacgazdaságban nemcsak a vállalkozások között van piaci verseny, hanem az egyes települések, megyék és régiók is versengenek a fejlesztési forrásokért, jövedelmező vállalkozásokért, elismert szakemberekért, intézményekért, autópályáért stb. A verseny miatt a gyenge gazdasági bázissal rendelkező régiók egyre inkább lemaradnak, s fokozatosan nőnek a területi különbségek.

A térség térszerkezetét alapvetően meghatározza Pozsony, Nyitra és Kassa jelenléte. Mindkét növekedési pólusban és agglomerációs térségeikben folyamatban van a korábbi gazdasági szerkezetük átalakítása, helyet adva az új gazdasági szek-

toroknak, ugyanakkor a területi egyensúly egyre inkább felborul, a régióon belül már is nagyok a területi különbségek. A térségen (gondolok itt az egész szlovák–magyar határ menti területre) belüli általános gazdasági növekedést a Pozsonyt Kassával összekötő gyorsforgalmi út segítené lényegesen elő. A fejlesztési folyosó létrehozása napjaink fontos belpolitikai kérdésévé lépett elő.

A régió városainak hierarchikus tagozódásának a csúcán Nyitra áll; összetett, sokoldalú szerepkörű nagyváros (90 000 fölötti népességgel Szlovákia negyedik legnagyobb városa Pozsony, Kassa és Eperjes után). Sorban következnek a járási székhelyek és a szűkebb szerepkörrel és vonzásterülettel rendelkező kisvárosok. A kisebb települések, falvak alapfokú intézményi ellátottsága (pl. alapiskola, kultúr-ház) kielégítő, de az önkormányzatok pénzügyi nehézségei miatt nagyon kevés beruházás valósult meg a rendszerváltozás óta. A kilencvenes évek második felében a települések közt egy új jellegű együttműködés jelent meg, a kistérségi integrációs folyamatok, melynek során a szomszéd önkormányzatokhoz fordulnak egyes községek kooperációt kínálva, segítséget várva számos égető problémájukra.

A kommunikációs irányok jellegzetessége, hogy a ÉNY–DK-i irányúak, s gyengék az északi–déli összeköttetések. Jelentős infrastruktúrával is elsősorban a nyugati járások rendelkeznek. Az észak–déli irány infrastrukturális kiépítése várható, mivel az észak–déli összeköttetés alapvetően fontos a régió kohéziójának megteremtéséhez. Az autópályákkal, minőségi vasúti hálózattal rendelkező térségek a legvonzóbbak a tőkeerős befektetők számára.

Napjainkban a nemzetgazdaságok háttérbe szorulásával megnő a nagyvárosok hálózatának a szerepe, s ezek fokozott hatással lesznek a gazdasági folyamatokra. A régió sikeressége döntően attól függ majd, hogy nagyvárosai hogyan tudnak bekapcsolódni a nemzetközi városversenybe, s betöltik-e „kapu-szerepüket” a régió többi településére való tekintettel.

3.3. A régió humán infrastruktúrájának helyzete és fejlődésének várható tendenciái

A térszerkezetet népesedési szempontból vizsgálva szembetűnik a demográfiai folyamatok kedvezőtlen alakulása az utóbbi évtizedben (a népesség elöregedése, a természetes szaporodás -2% körüli értéke, ez alól kivételt képeznek a roma kisebbség által sűrűn lakott települések, mikrorégiók). A fentebb említett tendencia elsősorban a magyar kisebbség sajátossága, tehát lényegében a népesedési folyamatok a kutatott területen nagy hasonlóságot mutatnak a Magyarországon lezajló demográfiai folyamatokkal. A régióon belüli migrációs folyamatok jellemzője, hogy a magasabb képzettségűek egyrészt a keleti körzetekből (itt a munkanélküliek aránya 20% fölötti) a nyugati körzetekbe vándorolnak, másrészt pedig a megyeszékhelyek számítanak célpontnak (mindkét esetben a jobb gazdasági tényezők, a munkavállalás, a színvonalasabb szolgáltatások igénybevételének lehetőségei, a kedvezőbb életkörülmények ösztönzik a vándorlást). A déli térségekben az átlagkereset az országos átlagnál $25\text{--}30\%$ -kal alacsonyabb.

Bár összességében a régió kiemelkedő szellemi, kulturális értékeket tud felmutatni – elsősorban néhány nagyobb városa révén –, a lakosság életminősége, átlagos egészségügyi, szociális, iskolázottsági színvonala nem éri el az országos szintet (míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők országos átlaga 13% fölötti, addig a

régió nagyobb részén 8% körüli ez a mutató²). A humán intézményrendszer – különösen az alapellátásban – többnyire átlagos, egyes ágazatokban, illetve térségekben átlagon aluli szolgáltatást képes csak nyújtani. Ebből az következik, hogy jelenlegi állapotában nem képes az elmaradások, hiányok felszámolására.

Az előttünk álló évtized egyik legnagyobb próbatétele minden bizonnyal az lesz, hogy a régió emberi erőforrás-potenciálja milyen mértékben lesz képes reagálni az információs társadalom kihívásaira. A kilencvenes években bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások és Szlovákia hamarosan bekövetkező Európai Unió tagsága viharossá teszik a humán erőforrás iránt támasztott igények változásait. Ez a folyamat akkor válhat sikertörténetté a régió számára, ha képes felkészíteni polgárait a felgyorsult fejlődéshez való alkalmazkodásra, a globális változásoknak adekvát helyi, regionális problémafelvetés és -megoldás képességére.

A 21. század tudás alapú gazdaságának termékeiben egyre nagyobb részarányt képvisel a szakértelem és a magas technológia. Ezzel összefüggésben nő a magas szakképzettségű és csökken a kevésbé képzett munkaerő iránti kereslet. Felértékelődik a tudás rugalmas alkalmazásának és az önképzésnek a képessége, s ezzel összefüggésben a felnőttkori tanulás különféle formái sosem látott virágzásnak indulnak. A felsőfokú képzettség értékének és a gazdaság tudásigényének növekedése kulcsszerepet juttat a régió felsőoktatási intézményeinek, amelyek az általános kutatás és képzés hagyományos feladatait a tudás- és technológiaátadás, valamint a gazdasági partnerekkel való együttműködés új szerepével egyeztetik. A régió humán erőforrásának ezen irányú építését szolgálja majd az 2004-ban alapítandó révkomáromi egyetem, mely az eddig működő kihelyezett egyetemi, főiskolai tagozatok mellett új szellemi motorja lehet a dél-szlovákiai térségeknek.

A modern információs társadalom elvárásai és a napjaink szlogenjévé váló európaiság követelménye ugyanakkor nem mond ellent a helyi értékek, hagyományok ápolásának, fejlesztésének, amely a nemzeti-nemzetiségi nyelv, kultúra, a művészetek, a közösségi hagyományok, a szomszédsági kapcsolatok ápolásának szükségességét egyaránt jelenti. Ez lehet az egyik tartaléka a helyi-regionális társadalom innovációs, megújulási képességének. A másik virtuális erőforrás a helyi társadalmak egészséges működésének őrzése, ami a társadalmi szolidaritást, a bajba jutottak segítségét és az egyének testi-lelki egészségének fejlesztését egyaránt jelentheti. Mindez csak jól működő humán intézményrendszer és a civil szervezetek erőteljes hálózatának kiépítésével és működtetésével biztosítható (példa értékű lehet a Fórum Kisebbségkutató Intézet tevékenysége). Ebben az összefüggésben tehát a humán erőforrás fejlesztése jobbra hosszú távon megtérülő, a régió fejlődése szempontjából kulcsfontosságú feladatnak tekinthető.

3.4. A gazdasági erőforrások kiinduló feltételei

Az eddig áttekintett hatásrendszerek mellett a területfejlesztésben döntő súllyal a gazdaság érvényesül. A területfejlesztés a gazdasági fejlődés térbeli vetülete, földrajzi lenyomata. A gazdasági és a területi fejlődés között persze nincs automatikusan érvényesülő harmónia. A gazdaság regionális szerkezete, a településhálózat a gazdaságpolitikai változásokra késve reagál, átalakulása lassú, a már létező út-, közmű- vagy távközlési hálózat, a települések épített környezete jelentős tehetetlenségi tényező.

A térség ipari fejlesztése az elmúlt 50 év során, kevés kivételtől eltekintve, figyelembe vette a természeti-települési adottságokat, s ennek eredményeként Szlovákia élelmiszergazdaságának gócpontjává vált. Ugyanakkor az élelmiszeripari kapacitások mellett törekedtek gépipari, könnyűipari és vegyipari ipartelemek létrehozására is. Az ipar telepítése során a különböző követelmények nem mindig egyforma mértékben és következetességgel, de összességében érvényesültek.

A rendszerváltozás óta eltelt idő alatt a régió iparának struktúrája és területi szerkezete jelentősen változott. Az élelmiszeripar és nehézgépipar részarányának mérséklődése a könnyűipari ágazatok lényeges térhódításával járt együtt, ugyanakkor a gazdaságtalanul termelő vagy eladhatatlan termékeket gyártó vállalatok bezárásának következtében, a racionális foglalkoztatási politika előtérbe helyezésének következményeként a munkahelyek száma drasztikusan csökkent, a munkanélküliségi ráta az országosnál 10%-kal magasabb a régió több járásában.³ Ma az iparban tartják nyilván a legnagyobb munkanélküliséget (gépipar, élelmiszeripar). A régió gazdaságának új struktúrája most van kialakulóban, melyben a szolgáltatásokat – ezeken belül is a gazdasági szolgáltatásokat – a dinamikus növekedés jellemzi. A szolgáltató szektor előretörésének jelei ellenére a régió gazdasága a posztindusztriális korszaktól még több tíz évnyi távolságra van.⁴

A szlovákiai politikai élet kikristályosodásának köszönhetően (az ország karnyújtásnyira áll az Európai Unió csatlakozástól) remélhetőleg az elkövetkező pár évben a külföldi tőke eddig még soha nem látott mennyiségben fog megjelenni a régióban, s hozzájárul majd a gazdaság fellendüléséhez, melynek első jelei már mutatkoznak (pl. a dél-koreai Samsung beruházása Galántán). A nagyvállalatokban megtestesülő működő tőke azáltal, hogy a termelésbe visszafordítható számottevő profitot hoz létre, nagymértékben növelni fogja majd a helyi fogyasztói kapacitást, s a nagyvállalat beszállítói, alvállalkozói kapcsolatai révén szaporodnak majd a helyi kis- és középvállalkozások, melyek pozitív hatást gyakorolhatnak a helyi fejlődésre. A nagyvállalatok – a jelentős beruházást követelő állóeszközök inerciája révén – biztosabb, hosszabb távú perspektívát jelentenek majd abban a térségben, ahová letelepednek.

A gazdasági fellendülés érdekében szükség lesz újabb növekedési centrumok kialakítására is. A csúcstechnológiájú vállalatok telephelyi követelményeinek több járási székhely adottsága megfelelő, ugyanis mind a tudományos szakemberek, mérnökök és irányítók (akik nagyobb arányt képviselnek a tradicionális iparokhoz képest), mind a szolgáltatásokat és rutin jellegű munkákat végző olcsó munkaerő megtalálható a térség munkaerőpiacán. Nem kétséges egyben, hogy a növekedési centrumok fejlesztésének következményeként párhuzamosan felgyorsul a térséli differenciálódás is.

Az elmúlt évtizedben a vállalati szereplők száma megsokszorozódott, megváltozott a vállalati méretstruktúra (a kis- és középvállalatok az összes vállalat több mint 90%-át teszik ki). Ezzel együtt a nagyvállalatok jelenleg is meghatározó szerepet töltenek be a régió gazdaságában. Ezek nagy része a szocialista nagyvállalatokból alakult, túlélte a rendszerváltozást, és magántársaságok tulajdonába (külföldi vagy hazai) került.

Az agrárgazdaságban az élelmiszerpiac szereplői egy részének a helyzete kezd megszilárdulni, a belföldi piac újrafelosztása nagyjából lezajlott, ezáltal a tágan értelmezett agrárszféra két részre oszódott. A két szegmens fejlesztése eltérő mó-

don és különböző eszközökkel érhető el, ezért nem célszerű globálisan az agrárgazdaság fejlesztéséről beszélni, hanem a két szegmensre külön-külön kell stratégiát megfogalmazni:

- a piaci versenyben helytálló, főleg az élelmiszerpiac jelentős szereplői (felvásárlók, feldolgozók stb.) által kialakított vertikumok, integrációk (amelyek jelentős része külföldi tulajdonos kezében van) egyre versenyképesebbek, ezen szegmens az általános gazdaságfejlesztés körébe esik, azaz piackonform módon a többi piaci szereplőhöz hasonlóan támogatandók,

- a piacról kiszoruló, kevésbé hatékony termelők (magángazdák) és feldolgozók talpon maradására kicsi az esély, ezen szegmens támogatása szociálpolitikai és környezetvédelmi szempontokból a mezőgazdasági vidékfejlesztés keretében támogatható (többek között EU-forrásokból).

A közeljövőben számolhatunk mind a mezőgazdaság és az élelmiszeripar termelésének lassú növekedésével, mind pedig a régióban működő szolgáltatási (üzleti és humán) szektorok tevékenysége iránti fizetőképes kereslet növekedésével. Azonban az általános gazdasági fellendülés érdekében a feldolgozóipari fejlesztéseket és az ehhez kapcsolódó szolgáltatásokat kell előtérbe helyezni, azaz szelektív újraiparosításra van szükség. A régióban főleg a gyártó- (termelő) tevékenység végzésének, valamint az ehhez illeszkedő szolgáltatásoknak vannak meg a városok egy részében a feltételei (munkaerő, infrastruktúra, intézmények), míg a kutatás-fejlesztésnek és modern üzleti szolgáltatásoknak csak Nyitrán, illetve a régióval szomszédos Pozsonyban és Kassán. A leszakadó kistérségek központjainak (városainak) némelyikében van esély új ipari telephelyek létrehozására (példa erre Gúta, ahová még Révkomáromból is ingáznak az ottani ipari telepre), míg a többi településen alig, ezért a kisebb településekről csak napi ingázással lehet majd elérni az új ipari munkahelyeket. A közlekedési viteldíjak folyamatos emelkedése azonban negatívan befolyásolja az ingázó körzetek kialakulását.

Az EU-ba való belépés után – a mezőgazdasági termelés valamilyen mértékű csökkenése miatt – a vidéki lakosság helyben maradását elősegítendő fenntartható gazdálkodás keretében a természettel nagyobb összhangban lévő ökoturizmus, a falusi-tanyasi és az agroturizmus támogatása várható. A turizmus szerepe ezért növekedhet a szlovák–magyar határvidék gazdaságának diverzifikálásában.

A külföldi működő tőke mindenekelőtt a nyitrai agglomerációba irányult, ahol a tudás- és technológiagiaényes ágazatok már a szocialista nagyipar idején is jelen voltak. A megyeszékhelyen kiemelkedik a gépipar (különösen a közlekedési eszközök alkatrészeinek gyártása), a vegyipar (mindenekelőtt műanyagtermékek gyártása és gyógyszeripar) és nem utolsósorban az élelmiszeripar (sörgyártás, malomipar, borászat), amihez az ország legnagyobb és legszínvonalasabb agrár kutatási-fejlesztési intézményei biztosítják a dinamikus fejlődést.

A fentieket összegezve: a régió gazdasága pillanatnyilag helyben topog, a gazdasági szerkezet kevésbé versenyképes, a meglévő ágak és ágazatok nem tudnak jelentős gazdasági növekedést produkálni, az ipari termelékenység növekedése elmarad az országos átlagtól, mindezek miatt a régióban a gazdasági válság differenciált elmélyülésére kell számítanunk és a társadalmi problémák egyre újabb dimenziói kerülnek majd felszínre.

A térségfejlesztés javasolt iránya – tekintettel a korlátozott forrásokra – a többnyire a régió központi városaihoz kötődő húzóágazatok fejlesztése mellett a hátrányos helyzetű térségek és rétegek fejlesztése, illetve a fejlesztések jótékony hatásainak minél szélesebb körben történő kiterjesztése a régióban.

4. Az összekapcsolódó gazdasági-társadalmi tér

A térség nyugati részén a gazdasági fejlődésnek nagy lendületet adhatnak a határ magyar oldalán található régiók, melyek dinamizmusa Magyarországon egyedülálló, Közép-Európa talán leggyorsabban fejlődő területeiről van szó. Két olyan terület található, melyek gazdaságában még eltérő hangsúlyokat találunk: Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom és Pest megyében a fejlődés hordozója elsősorban az ipar, míg a kutatott terület déli járásaiban továbbra is az agrárium (bár súlya ütemesen csökken). A tér északi részén (a szlovák oldalon) a munkanélküliség négyszere-se a magyar oldal hasonló mutatójának. Ami viszont mindkét régióban azonos, az a dinamika jelenléte. Az együttműködések hálózatán keresztül a déli dinamikus, urbánus, ipari fejlődés színterei elősegíthetik az északi területek periferikus jellegzetességeiből való kiszakadást. 2004 májusától (remélhetőleg) a térségben létrejöhet a V4-államok legdinamikusabb fejlődési régiója. A vizsgált terület keleti járásainál a kiugrási lehetőségek jóval korlátozottabbak, a határ mindkét oldalán ugyanis a gazdaság stagnál.

A kutatási terület településeinek többsége rendelkezik határon átnyúló kapcsolattal, melyek elsősorban kulturális együttműködések, de van példa gazdasági kapcsolatokra is (munkaerő, szellemi tőke kihasználása). A régió több városában (Diószeg, Dunaszerdahely, Révkomárom, Királyhelmec) a magyar kisebbség számára magyarországi egyetemek és főiskolák folytatnak felsőfokú képzést kihelyezett tagozataikon. A települési szintű kooperációk elsősorban hivatalos jellegűek, azok a lakosság felé általában csak kulturális vagy sportrendezvények formájában jelennek meg. Az ilyen jellegű együttműködések mindenekelőtt a magyar kisebbség által lakott falvakra jellemzőek.

Az egyesülő tér alappilléreinek tekinthetők a kutatási terület eurorégiói (az elnevezés az első regionális határ menti együttműködésnek állít emléket, mely 1958-ban jött létre a holland–német határvidéken). 1999 előtt Szlovákiában csak egy ilyen együttműködés létezett (az is Kelet-Szlovákiában), mivel az akkori kormányerők elleneztek bármilyen tevékenységet, melyek a határ szerepét homályosították volna. Az 1998-tól hatalmon levő kormányzati politika változtatott a gyakorlaton, ösztönözte az ilyen jellegű együttműködéseket. A vizsgált régióban jelenleg 7 eurorégió fejt ki kulturális és gazdasági tevékenységét: a Hármás Dunavidék Eurorégió, a Vág–Duna–Ipoly Eurorégió, az Ipoly Eurorégió, a Neogradiensis Eurorégió, a Sajó–Rima Eurorégió, Kassa–Miskolc Eurorégió és a Kárpátok Eurorégió.

5. SWOT-analízis

Erősségek

- A földrajzi fekvésből adódó potenciális tranzitszerep (transzeurópai folyosók vezetnek át a régión).
- Aktív gazdaságfejlesztő ügynökségek a térségközpontokban.
- A szolgáltató szektor gyors ütemű növekedése.
- A termelési hagyományokkal rendelkező feldolgozóipari ágazatok (vegyipar, gép- ipar és élelmiszeripar).
- Az éghajlati, geomorfológiai és talajtani viszonyok kedvezően hatnak az agrári- umra, melynek vertikális integrációja jelentős.
- A kisvárosok és a vidék által nyújtott egészséges életkörnyezet.
- A térségben található egyetemek és kutatási-fejlesztési centrumok közvetlen kapcsolatban állnak a termeléssel.
- A lakosság vállalkozási kedve miatt a terület alkalmas a kis- és középvállalko- zás-fejlesztésre.
- Az idegenforgalom több fajtájának (pl. vízi sportok, gyalog- és kerékpárturisztika, gyógy- és falusi turizmus, téli sportok, barlangászat) fejlesztésére is alkalmas adottságok.
- Megfelelő mennyiségű ivó- és ipari vízkészlet áll rendelkezésre a lakosság ellá- tásához és az ipari, mezőgazdasági felhasználás részére.
- A határon átívelő baráti, rokoni kapcsolatok, másrészt a gazdasági kapcsolatok, mint a bevásárlás, munkavégzés, üzleti utazások.
- A gazdaságilag aktív népesség számának folyamatos növekedése.
- Az urbanizáció ütemének lelassulása – a vidék elnéptelenedésének a veszélye nem áll fenn.
- A rendelkezésre álló munkaerő-tartalékok szakképzettsége.
- A jelentős számú nemzetiségi lakosság, kulturális sokszínűség.
- Az erős helyi és regionális kötődés és szolidaritás erősítése.
- Aktív regionális együttműködések, a partnerség elvének tudatosítása (pl. eurorégiók láncolata húzódik végig a szlovák–magyar határ mentén).

Gyengeségek

- Jelentős gazdasági egyenlőtlenségek a régión belül. A területi polarizáció elmé- lyülése, a forgalmi folyosókhoz kapcsolódni nem tudó területek leszakadása.
- A térséget észak–déli irányban összekötő városi közlekedési tengelyek, valamint egy kelet–nyugati irányú gyorsforgalmi út (mely összekötné Pozsonyt Kassával) hiánya.
- A kutatási-fejlesztési centrumok és a gazdaság közötti alacsony kapcsolat.
- Az innováció hullámai megakadnak a régió nyugati járásaiban.
- A régióba érkező kormányzati és európai uniós támogatások (finanszírozási for- rások) nem hatékony felhasználása.
- Az agrárium lassú szerkezeti átalakulása.
- A vállalkozások tőkehiánya.

- A régióba befektetett külföldi működő tőke alacsony nagysága és egyenlőtlen eloszlása.
- Az alacsony színvonalú műszaki infrastruktúra.
- A környezetvédelem hiányosságai.
- A munkanélküliség nagyon magas szintje.
- Gyengék a települési önkormányzatok jogkörei, és a másodfokú, ún. regionális önkormányzatok szerepe még csak most van kialakulóban.
- Gyenge a társadalom önszerveződése.
- A térség természeti szépségeinek, történelmi műemlékeinek és egyéb idegenforgalmi adottságainak a propagálása alacsony színvonalú.
- Az alacsony természetes szaporulat.
- A periférikus körzetekből a szakemberek elvándorlása.
- A tartósan kevés szabad álláshelyek száma.
- Az iskolarendszer lassú átállása az új munkapiaci követelményeknek megfelelően.
- Az egészségügyi ellátásban és az oktatásban állandósult pénzhiány.
- Az egyre több családot érintő elszegényedés. Az állami szociális támogatásra szorulóknak számának a növekedése.

Lehetőségek

- A gazdasági szerkezet diverzifikálása külföldi befektetők által, stratégiai jelentőségű nagyvállalatok megtelepedése (ipari parkok), a beszállítói hálózatok kialakítása.
- Olyan agrárpolitika kialakítása, amely lehetővé teszi majd az agrárszektor szerkezeti és szervezeti megújítását a fenntarthatóság követelményeinek megfelelően.
- Az EU előcsatlakozási alapjai (a csatlakozást követően pedig a strukturális alapok) által kínált források felhasználása a terület- és gazdaságfejlesztésre, az oktatási, kutatási és infrastrukturális lemaradás csökkentésére.
- A régió nyugati felének aktív bekapcsolódása a kialakuló Budapest–Bécs–Pozsony innovatív közép-európai térség területébe.
- Az oktatási rendszer reformja, az iskolarendszerű képzés, szakképzés összehangolása a munkaerő-piaci igényekkel, az átképzés, munkaerő-piaci képzés fejlesztése regionális szintű egyeztetéssel.
- A szlovák oktatási rendszer reformja, melynek köszönhetően az iskolák a piaci igényeknek megfelelő szakemberképzést biztosítanak, az átképzések – munkaerő-piaci képzések – fejlesztése regionális szintű egyeztetéssel.
- A határon átnyúló gazdasági és kulturális együttműködések elmélyítése.

Veszélyek

- A külföldi tőkebefektetések csökkenése, esetleg teljes elapadása.
- A régió feldolgozóipara által gyártott termékek iránti kereslet csökkenése vagy megszűnése a régión kívül eső területeken.

- A mezőgazdasági termelési feltételek megváltozása az Európai Unió csatlakozás után.
- A népesség képzettségi színvonalának a csökkenése a tandíjas felsőoktatási képzés bevezetésének következtében.
- A korszerű közlekedési infrastruktúra megépítéséhez szükséges kormányzati döntések elodázása a nacionalista politikai visszhangoktól való félelem miatt.

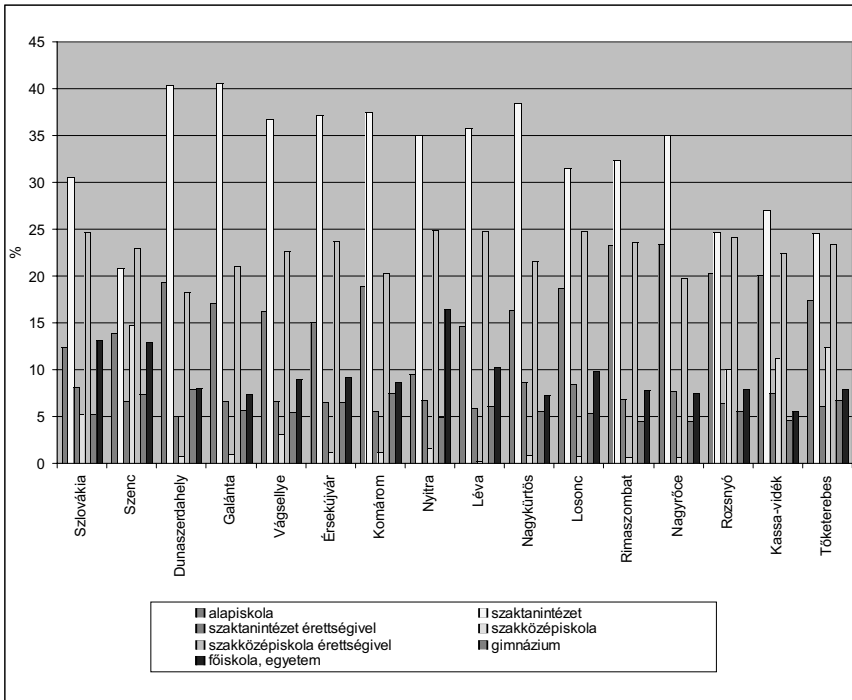
Jegyzetek

1. A 15 dél-szlovákiai régió alatt a szlovák–magyar határ mentén található a következő 15 NUTS 4 egységeket értelmekem: Szenc, Galánta, Dunaszerdahely, Vágsellye, Nyitra, Érsekújvár, Révkomárom, Léva, Nagykürtös, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Nagyrőce, Kassa-vidék, Tőketerebes. A NUTS 4 egységek területi kiterjedése azonos a járásek területi kiterjedésével.
2. Részletesebb kimutatást a tanulmány végén található 1. ábra tartalmaz.
3. Részletesebb kimutatást a tanulmány végén található 2. ábra tartalmaz.
4. Részletesebb kimutatást a tanulmány végén található 3. ábra tartalmaz.

Irodalom

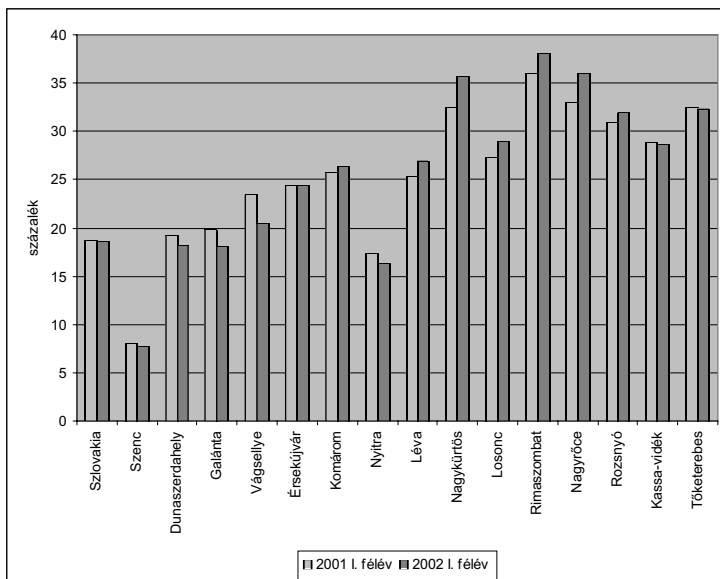
- Faragó L. 2000. *A /terület/fejlesztés irányítási algoritmus a programozás. Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* MTA RKK, Pécs.
- Halas, M. – Slavík, V. 2001. *Cezhraničná spolupráca a euroregióny v SR – ciele, realita, perspektívy.* Plzeň. /Miscellanea geographica, 9./
- Korec, P. – Lauko, V. – Tolmáči, L. – Zubriczký, G. 1997. *Kraje a okresy Slovenska.* Bratislava, Vydavateľstvo Q111.

1. ábra. *A munkaképes korú népesség legmagasabb iskolai végzettsége a vizsgált régióban*

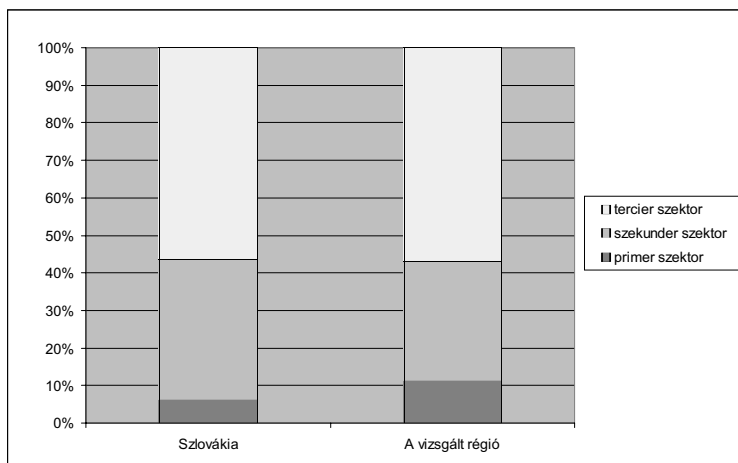
Forrás: ŠÚ SR: SODB 2001

2. ábra. A munkanélküliségi ráta alakulása 2001 és 2002 első félévében – az országos szint és az egyes NUTS 4 régiók (járások) adatai

Forrás: NÚP, 2001, 2002

3. ábra. A foglalkoztatottak ágazati megoszlása – az ország és a régió mutatóinak összehasonlítása (2001-ben)

Forrás: ŠÚ SR: SODB 2001

GÁBOR LELKES

ELEMENTS OF COMPETITIVENESS AND BACKWARDNESS IN THE SOUTH-SLOVAKIAN SPACE

This report provides information about the spatial processes of the 1990's and the characteristics of the spatial structure of the South-Slovakian space as evolved by the beginning of the 21st century, as well as the major tasks of spatial development.

Specific features of the regional development policy, as opposed to the macro level policy, deals with the differentiated, specialised attention of various regions. Over the past decade the reaction of various regions to the changes proved to be very different, therefore regional strategies can not be formulated by a simple decision. Hence it requires mapping of the regional dimension: the actors of the regional policies should be familiar with the strengths, weaknesses, opportunities and threats of each region.

Considering the natural and climatic conditions and the relief of the territory, the southern border regions of Slovakia have good conditions for the development of agricultural production, as well as for different forms of tourism.

Regional economic trends of the past decade in the studied region have basically been determined by the important role of foreign capital in the local economy, entrepreneurial activity etc., as well as by the regional structures that have evolved as a result of the above mentioned components. On top of the natural features, regional disparities emerging from economic trends are significantly influenced by the region's accessibility and the quality of its human resources. These explain the diverse economic and social character of the regions.

During the last 10 years in the South-Slovakian space a strong west-east disparity has been created, which is particularly apparent in the sharp contra-

diction between the successful restructuring and renewal in the western part of the area and the lagging process of stabilisation in the eastern borderland.

Major determinants of the regional pattern of social disparities are: a) demographic conditions, which can influence a region's economic potential and its ability to retain the local population; b) comfort level, education, income-wealth conditions, health, public security determine the regional social pattern; c) unemployment, its development and its spatial differences.

Strengths: a) Advantageous geographic position of the region within Central Europe; b) Active chain of euroregions along the border region.

Weaknesses: a) The negative consequences generated by the former one-sided industrial structure; b) Lack of marketable skills at the labour market.

Opportunities: a) Favourable conditions for the extension and production of biological foodstuffs; b) Settlement of large industrial companies oriented on demanding foreign markets.

Threats: a) Continuing lower educational level of Hungarian and Romany population, b) Postponing of governmental decisions